

Небојша С. ГАЦИЋ

АРХИТЕКТОНСКО НАСЛЕЂЕ ГРАДА ПРИЗРЕНА

Кључне речи: Профана, Архитектура, Призрен, град, палата, дворови, кућа, развој

Апстракт: Када данас говоримо о традиционалној градској архитектури на Косову и Метохији, несвесно нам на се намеће њена нераскидива веза са призренском кућом. У корпусу архитектонског наслеђа присутна је изразита супериорност остатака сакралних грађевина над стамбеним која је донекле и запањујућа. Међутим, ако су генерално остаци приватних градских кућа из XVIII или XIX века доста ретки или их уопште нема у појединим градовима на Косову, постоји место где су сачувани у знатном броју. Кућа је оно што употпуњује урбани контекст града Призрена и даје му препознатљив архитектонски идентитет, па је стога овај древни град од непроцењивог значаја у контексту изучавања традиционалне градске архитектуре. Призрен није само вредан због својих средњовековних цркава са њиховом монументалном архитектуром и значајем које оне имају за историју зидног сликарства, већ и због својих бројних приватних кућа, због својих палата, због својих кривудавих улица и уличних чесама и водних канала, што све чини јединствену целину, традиционални град који је неискрпан извор знања за проучавање народног градитељства Косова и Метохије. Колико год било значајно наше знање о црквеној архитектури Призрена, толико су оскудне и нејасне информације о његовој урбаној архитектури и урбанистичком планирању уопште током средњовековног периода. Рад доноси податке о царским дворовима, њиховом положају и неким елементима њихове архитектуре. Можемо рећи да је овај аспект до сада био готово потпуно занемарен, посебно у делу студија које доносе податке о архитектури призренских кућа и палата из средњовековног периода али и оних из XVIII и XIX века.

УВОД

Као што је већ речено, Призрен је један од ретких градова на Балкану који је до данашњих дана очувао своју традиционалну градску архитектуру. Ова архитектура достиже свој врхунац између XVIII и XIX века. Тематски осврт обухвата архитектонску анализу више призренских кућа из наведеног периода које припадају породицама: Ротла, Дервиш-Целине, Шех-Хасана, Мијића и других које поседују изузетну обраду и аутохтоност архитектонског облика који нас типолошки води до облика призренске куће из средњовековног периода и са својим мерним величинама и планиметријом уклапају у мерни систем купљених дворова од Доброславе у дужини од шездесет и ширини од чедридесет стопа.¹ Наведене мере се у милиметар уклапају у дужину и ширину бројних призренских палата из каснијег временског периода међу којима се посебно истиче: палата Адем аге Ђона, палата Дервиш-Целине и палате Салих паше Ротула које су исте дужине и ширине а грађене триста година касније, што значи да оне у својој еволуцији прате резиденцијалне царске обрасце из средњовековног периода. Наведени стамбени објекти, такозване „призренске палате“, представљају целовите стамбене садржаје од више различитих, али узајамно повезаних функција у склопу сваке појединачне призренске куће.²

При формирању архитектонске и урбанистичке физиономије града Призрена, велики утицај имала је наша средњовековна српска држава и на-

¹ Благојевић, Милош: *Град и Жупа-међе градског друштва*, Социјалан структура српских градских насеља од XII-XVIII века, Смедерево-Београд, 1992, стр.67-84.

² Гацић, Небојша: *Архитектура града Призрена и његове палате*, „Изградња“, 65, бр. 1/2, Београд, 2011, стр.57-61.

1. Призрен, ризница градитељског наслеђа из средњовековног и отоманског периода

слеђе које је она оставила на простору овога града. У вишевековном сталном развоју, укључујући и период турске владавине, град Призрен ће задржати своје карактеристике и још више ће их развити у области профане архитектуре. Призрен сачињавају махале са кућама које поседују високе вредности из домена архитектонског стваралаштва овог подручја које се ослања на наше средњовековно наслеђе. Сама архитектура града резултат аутохтоних карактеристика саме средине где је настала, њене традиције, економских односа и делатности којима се бавило становништво Призрена, али и јаког утицаја локалних градитеља – Средачких зидара.³ Постоји један податак који је забележио велики познавалац и истраживач средњачких села, Татомир Вукановић. Он, наиме, у свом раду везаном за село као социјалну заједницу код Срба каже и ово: „Код Срба у Средачкој жупи, постоји народна традиција о извесним дажбинама и кулуку из средњег века, као што је градозидање и пренос луча. У турско феудално доба, Срећани су морали радити по неколико дана у години на спахијским имањима у Призрену и околини. Уколико је спахија кућу зидао, они су учествовали са својом радном снагом у томе“.⁴

³ Албански аутори их називају „локални мајстори“ или мајстори са подручја Призренске Бистрице (Mjeshtrat prej Lumbardhi), односно Средачке жупе.

⁴ Вукановић, Татомир. *Село као друштвена заједница код Срба, са нарочитим освртом на Средачку жупу у Аутономној покрајини Косово и Метохија*, Гласник Музеја Косова и Метохије IX, Приштина, Београд, 1965, стр. 59.

Простор града Призрена, његово непосредно окружење: Метохијска равница и Полог биле су области у којима су радили неимари из Средачке жупе. То је самим тим и простор на коме се њихов „архитектонски језик“ развијао у једном вековном трајању. Његова практична употребна вредност нашла је примену и у периоду потпадања ових области под турску власт. Разлог томе је властелинско порекло бројних призренских градских породица.⁵ Симболично, мењају се само спољашна обележја и вера, док архитектура кућа остаје иста. Зидари православне вере из ове жупе и даље су пожељни као градитељи бројних беговских, агинских и шеховских кућа у Призрену.

Архитектонски садржај Призрена са ендемима нашег средњовековног наслеђа делимично можемо данас да сагледамо у његовој „Сарај или дворској“ махали. Наведена махала лоцирана је у равничарском делу Призрена и обухвата простор између реке Призренске Бистрице, Атик (Старе) махале и Левишког поља, у делу града у коме се некад налазила епископија и царски дворца.⁶ Најлепше призренске палате налазе се у делу града који се назива „лађја Сарајит“ (lagja e Sarajit), што би у преводу значило „насеље палата“.⁷ Овде су присутни значајни сакрални објекти, попут ка-

⁵ Јастребов, Иван: *Стара Србија и Албанија*, Нови Свет, Приштина, 1995, стр.35.

⁶ Јастребов, Иван: *Стара Србија и Албанија*, Нови Свет, Приштина, 1995, стр. 39.

⁷ Siqeca, Shprese: *Arkitektura folklorike e rejonit te Prizrenit ne shekujt XVIII-XIX*, Prishtine, 2011, стр. 14.

3. Призрен, Бајракли џамија и медреса подигнути на месту средњовековног дворског комплекса

није и Албаније.⁹ Јужни делови града који обухватају брдовите падине Цвилена изнедриће тип призренске брдовите куће које ће такође поседовати специфична функционална решења у односу на равничарски тип куће. У годинама које су уследиле језгро Призрена се формирало у геометријском средишту спонтано формираног насеља, око главни пута и чаршије који повезује Призрен са Скадром и остатком Косова и Метохије.

РАЗВОЈ СТАМБЕНЕ МАХАЛЕ И КУЋИШТА

Урбанистички садржај средњовековног Призрена најпластичније, иако делимично, можемо данас да сагледамо у његовој Сарај махали. Наведена махала захвата равничарски део Призрена и обухвата простор између два речна правца којима је текла река Призренска Бистрица, некадашњег левог и садашњег десног. На том простору могуће да су се налазио антички Призрен, и то је на неки начин његов Акропољ са остацима урбаних вила из римског периода. Унутрашња саобраћај-

на мрежа, њена Љевиша улица, спајала је значајне сакралне објекте, и то на почетку, са источне стране цркву Св. Ане на Баждарани и катедралну цркву Богородицу Љевишку са Епископском палатом на њеном западном крају. Улична мрежа у одређеној мери прилагођена је конфигурацији терена и сачувала је до данашњих дана своје основне правце. Положај одређених сакралних објеката у урбаној агломерацији махале указује на њихов значај који су имали у општој структури целог насеља. Укупна површина Атик махале износи неколико десетина хектара. У зависности од величине, махале су у Призрену подељене на неколико делова или крајева. Махале имају своје махалске центре (проширења), најчешће са махалском чесмом, дрветом или клупом за седење. Називи махала најчешће се повезују са родовским презименима породица које су основале одређене махале. У случају Сарај махале, то су породице властелинског а касније спахијског порекла међу којима се посебно истичу породице: Ротла, Шехзаде, Пероли, Урта и других. Њихова презимена, осим што означавају махалу као урбанистички микро рејон, доносе и информацију о њиховом пореклу, друштвеном статусу али и процесу исламизације становништва у овом делу града При-

⁹ Хаскука, Есат, *Хисторијско-географска анализа урбаних функција Призрена*, Ђаковица, 1985, стр.134.

4. Призрен, палата Шехзаде изглед фасаде

зрена. Из свега овога можемо да закључимо да су српске велможе, у ствари, сачувале и земљу и куће, па тако да и дан данас у неким кућама живе њихови потомци који су српског порекла. Пример Фета бега.¹⁰ Површина родовске махале износи око 50 ари. Када је при томе површина кућа 25-50 ари, онда се добија укупан број од 40 кућа у целој махали са претпостављеним број од 2000 становника.

Волумени зграда развијају се пратећи природни терен тла и углавном се налазе локацијски у задњем-севернијем делу парцеле тако да остатак парцела буде оријентисан према југу и визурама ка тврђави и планини Цвилен. Терен је у средишњем делу насеља раван, док у остатку поседује делимичне висинске разлике. Зграде се разликују по висини и распореду. Њихова висина се састоји од две етажне приземље и једног спрата. Средишњи део махале одликује се густом стамбеном изградњом и не показује велике висинске осцилације у висини тла. Зграде дуж главне оси пута углавном су двоспратне, линеарно су распоређене и одликују се снажним контактним односом из-

међу њих, стварајући непрекидне фронте дуж путева, стварајући тако утисак непрекидног комплекса стамбених зграда. Читаво насеље стилски карактеришу монументалне делимично камене зграде са пирамидалним крововима и карактеристичним морфолошким елементима, као што су дубоки балкони, степенице и димњаци. У случајевима када стамбене улице има малу ширину, ствара се утисак делимично наткривених улица, услед избачених кровних стреха. Овај утисак често појачава контраст светлости и сенки, који употпуњује волуметризацију самог објекта и истовремено штити саму кућу од временских непогода.

Важан податак за урбанитет Призрена, па самим тим и Сарај махале је тај да је она етнички хомогена и насељена само мухамеданским становништвом и у њој све до средине XIX века нема места за православно становништво. Призренско хришћанско становништво православне и католичке вероисповести своје махале и архитектуру ствараће у јужном брдовитом делу града у Варош махали, Пантелији, Поткаљаји и Терзи махали. У урбаној матрици хришћанских махала нема поделе са социјално-класним предзнаком или формирања посебних делова махала за социјално привилеговано становништво. Та социјална разлика

¹⁰ Јастребов, Иван: *Стара Србија и Албанија*, Нови Свет, Приштина, 1995, стр. 30.

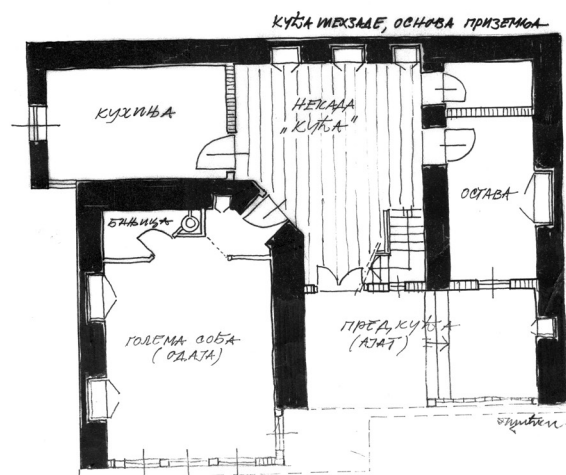
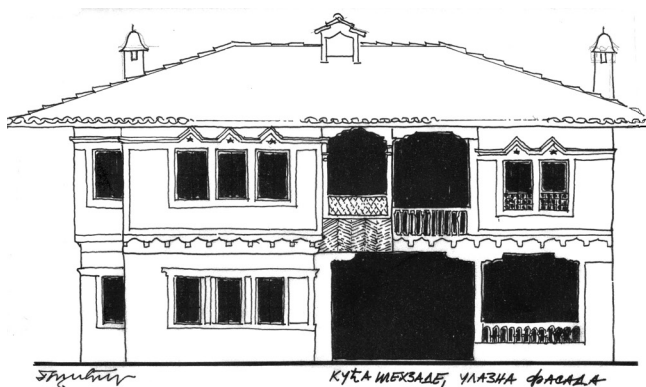
долази до изражаја даље од центра насеља, упоредо са јачањем трговинских функција и јачањем чаршије.

РЕЗИДЕНЦИЈАЛНИ - ДВОРСКИ КОМПЛЕКСИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ГЕНЕЗУ ПРИЗРЕНСКЕ КУЋЕ

Призрен једна је од престоница Старе Србије у доба краљева Милутина, Стефана Дечанског и цара Душана Силног и Уроша, али и град у коме се за првог српског цара 1072. г. прогласио дотадашњи зетски кнез-Бодин Војислављевић. Ова историјска чињеница, заједно са претежно српском топонимијом читавог призренског краја сведочи о постојаном, претежно српском етничком карактеру града као и читаве области и у време док су се оне често налазиле у оквиру Византијског царства.

Положај црквених и дворских објеката у урбаној агломерацији града указује на њихов значај који су они имали у општој структури целог насеља.

По угледу на своје претке из династије Војислављевића који су своју царску задужбину цркву Светог Стефана и двор подигли на царском плацу на месту где је касније подигнута Синан пашина џамија у XVI веку. Тако је и цар Душан изградио своје дворе и резиденцију у којима је боравио у Призрену и околини. Поред оних у Скопљу, Неродимљу и Светим Арханђелима, познати су били његови двореци у граду Призрену и летњиковац у Рибнику-данашњем селу Послишту недалеко од Призрена на царском друму према Журу. О царевом двору у Призрену мало се зна, нарочито где се тачно налазио унутра самога града. О њему су изнете претпоставке и сматра се да се он налазио на месту развођа између два речна правца Призренске Бистрице то место се данас назива Ралин и Пјесчине-Песок и помињу се у хрисовуљама.¹¹ На том месту налазила се царска палата која је била резиденцијалног и административног карактера за разлику од царске куће или дворца званог „ески сарај“ или стари двор који се налазио недалеко од резиденције у делу града који се назива Курило. Положај царске палате је био импресиван, обиље воде и бистрих извора и поглед на све стране ка Призренској твђави и велелепним светињама од којих су се својом монументалношћу издвајале црква Св. Стефана и Богородица Љевишка. Дворац цара Душана имао је велико двоориште из кога се улазило преко монументалног каменог степеништа кроз тремове у унутрашње

5. Призрен, палата Шехзаде, цртеж основе и изглед фасаде

просторије.¹² Био је двоспратни објекат, приземље је било зидано каменом а спратови у комбинацији дрвета и ћерпића са бројним терасама и испадима на фасади. Двор је био опасан високим зидом од ћерпића (непечена) цигла као и касније бројне куће призренских ага и бегова у каснијем периоду. Он се са са речне стране ослањао на „бент камен“ (усамљена стена део брда у пољу) око које је и изграђен двор. На месту где је био двора цара Душана налазила се и црква Преображења Господњег на којем је месту током турске владавине подигнута је Бајракли џамија и медреса.¹³ Остаци средњевековног царског двора које је у турском периоду користио Сали-бег Салипашић били су однешени у катастрофалној поплави набујале Призренске Бистрице из 1817.¹⁴ године. На том месту касније подигнута нова медреса, дер-

¹¹ Благојевић, Милош: *Град и Жуна-међе градског друштва*, Социјалан структура српских градских насеља од XIII-XVIII века, Смедерево-Београд, 1992, стр.80.

¹² Подаци прикупљени са теренских истраживања у Призрену од 1987-2022. године, први информатор: Бода Савић (1987-73г. стар), стаклорезац чија се кућа налазила у делу царског - ески сараја.

¹³ Ивановић, Милан, *Метохија*, Службени гласник, Београд, 2013, стр.371.

¹⁴ Костић, Петар: *Поменик манастира Свете Тројице код Призрена*, Споменик СКА XLIX, Београд, 1910, стр.35.

6. Палата Урта или Шеху,
изглед главне фасаде са доксомом

схана и приватне куће. Пред крај XIX у оквиру овог комплекса биће организовано заседање Прве албанске Лиге или Конгре 1878. године.¹⁵ О другом двору-летњиковцу мало се зна, претпоставља се да се налазио на недалеко од Призрена, у близини реке Бистрици код снажног крашког врела некада званог Рибник а данас („Гура“) код села Послишта. Само име места где се двор налазио упућује нас на помисао да цар Душан чешће одседао и боравио у свом летњиковцу Рибнику него у граду који је више имао функцију градске управе и коришћен је за саборе и остале намене.

СТРУКТУРА И МОРФОЛОГИЈА

Профана архитектура Призрена, са становишта примењене структуре и морфологије, у потпуности припада корпусу косовско-метохијске традиционалне архитектуре а која се на даље надовезује на шири контекст а пре свега на западно-македонски и општи балкански простор и могуће њено исходиште из типа „Горње Вар-

дарске“ куће.¹⁶ Са типолошке тачке гледишта, уочавамо само одређене особености у градским кућама Призрена, као што је случај и са кућама других региона, где понекад посебне карактеристике одређују њихову физиономију и разликују их од других (сличне типолошке разлике примењене су у Средачкој, Скопско-Црногорској, Тетовској, Дебарској и другим кућама. Само је једна изразито присутна код Призренске градске куће а то је наглашена монументалност која је продукт утицаја резиденцијалне дворске архитектуре на њену структуру, морфологију и архитектонски израз у целини. Структурални елементи остају исти у архитектури Шар-планине и Метохије и Призрена а то су: дрво и камен с том разликом што, у зависности од локалних услова, понекад преовладава један а понекад други материјал. На Призренској кући, камен је присутан у облику камених зидова који су прекинутих у интервалима са хоризонталним дрвеним гредима, „дрвовезима“ који представља носећи елемент или костур куће. Оквир горњег спрата грађен је у „бондрук“ систему који је дрвен и састоји се од мреже вертикалних и дијагоналних елемената („пајанти“) које су испуњене непеченом циглом. Површине зидова горњег спрата често излазе из основног плана приземља и стварају еркерасте испаде на фасади.

ТИПОЛОГИЈА

Веома је једноставна типолошка подела Призренске куће и она се јавља у два основна типа. Први тип је везан за равничарски део града и у оквиру њега постоје два под типа: симетрични и асиметрични. При чему је симетрични тип био присутнији код виших друштвених слојева.¹⁷ Други тип присутан је у бројним својим варијантима и везан је за брдовити део града. Дефинисање појединих типова доноси положај централног комуникационог језгра у склопу архитектонске композиције самог објекта а које је присутно у две варијанте и то у његовој симетричној и асиметричној варијанти. Трем или лођа даје концентрацију функција које чини лођу једним од најосновнијим животним простором целе куће, будући да је она функционални простор који је у потпуности отворен према сунчевој светлости и проветравању као кључним биолошким и хигијенским параметрима квалитетног становања. У основне

¹⁶ Цвијић, Јован. *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Сабрана дела, књ.8, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995, стр. 280-281.

¹⁷ Хаскука, Есат, *Хисторијско-географска анализа урбаних функција Призрена*, Ђаковица, 1985, стр.195.

¹⁵ Костић, Петар: *Листићи из даље и ближе прошлости*, Нови Сад-Призрен, 2017, стр.255.

карактеристике симетричног плана решавања основе спада велики габарит, присутна функционалност сваке етаже као и једноставне и брзе комуникације и могућност поделе објекта по вертикали на два дела.¹⁸ Утицај климе,повољне визуре одредиле су оријентацију лође или чардака да се налазе окренути ка југу и да се налазе на отвореној страни корпуса куће која прати облик ћириличног слова „П“ које образују сами камени зидови куће. Улаз се такође лоцира у овом делу и има директну функционалну везу са лођом (трем или преткућа) у приземљу. Најјстарији тип Призренске куће била је једнопросторна кућа, чији је цео предњи део био обликован у облику трема или лође која је уствари поткривени спољни простор. Она може бити једноспратна, а чешће двоспратна. Оваква стара кућа била је кућа или „амбар“ породице Ротла која је срушена пред крај XX века.

КОНСТРУКЦИЈА И ПРИМЕЊЕНИ МАТЕРИЈАЛИ У ПРИЗРЕНСКОЈ КУЋИ

Темељи и три зидна платна у нивоу приземља зидани су од ломљеног камена и облутка који са дебљином у нивоу приземља од 65. сантиметара. Остали делови конструктивног склопа куће зидани су у бондруку са испуном од ћерпича и дебљином од 18.сантиметара. На призренским палатама носиву конструкцију зграде чини камени зид, који је ојачан дрвеним гредама (сантрачима). У конструкцијама се користе углавном локални камени од белог и сивог кречњака и речног облутка. Врсте дрвета се разликују у зависности од њихове употребе. Некада су на потезу дела града који се назива Биљбиљдере налазила столетна шума кестена, храста и бреста. Зидање од камена обично је извођено од камења величине од 20 см. до 60 см., док је укупна дебљина камених зидова димензија од 50-100 см. Често долази до редуковања и смањења дебљине зидова горњих нивоа на згради за 10 см. у просеку, у односу на одговарајуће зидове нижих нивоа. Простор настао због структуре зида између његове унутрашње и спољашње странице испуњен је блатним малтером и каменим деловима, а у интервалима се постављаа „дија“ каменење (камен у целој дебљини зида), попречно дуж дужине зида у правилним интервалима. Да би се

7. Палата Дервиш Целине, изглед главне фасаде

ојачала конструкција, посебан значај се даје угловима и пиластрима отвора, где се користе тесани „бал“(угоани) камен,који је међусобно повезан у облику угаоне рибље кости. Поред тога, дрвене везе се појављују на сваких 100-160 см. висина. У неким случајевима везе појединих делова зида и дрвене конструкције изведене су металним елементима као што су, ексери, стезаљке, кламфе и остали елементи.

Међуспратна конструкција рађена је од брестовог (царског) дрвета са слојем испуњеног блатом. Патос у приземљу је обложен муниковом даском које има у околини Призрена у селу Скоробиште одакле је сечена. Испод патоса налази се слој набијене земље а испод њега слој кестенове коре који има функцију да заштити кућу од штеточина. Окречена је блатним малтером са додатком плеве и козине споља и изнутра. По својим конструктивним карактеристикама све куће имају идентично решење. Кров је урађен са просторним столицама које се ослањају по ширини на зидну конструкцију. Конструктивни склоп очуван је у изворном облику до данашњих дана и представља интересантан пример статичког решења прилагођеног конкретним условима, тако да троугаони носач у неку руку прераста у просторни

¹⁸ Николић, Серафим: *Призрен од средњег века до савременог доба, урбанистичко-архитектонски развој*, Графика ДД, Призрен 1998, стр.280.

8. Призрен, Атик махала, палата Адем аге Ђона са краја XVIII века

решеткасти носач са флексибилним косницима. Покривач је од ћерамиде, благог је нагиба, а на врху је отвор за бацу и два пара ретко лепих цилиндричних димњака.

ЕНТЕРИЈЕРСКО ОПРЕМАЊЕ ПРИЗРЕНСКЕ КУЋЕ

У току првог периода развоја призренске монументалне профане архитектуре евидентан је утицај Византијског царства и његове престонице Цариграда и Солуна на ентеријер, конструкцију, морфологију стамбених зграда Призрена. Касније је, наравно, створен и отомански стил који се пре свега примењивао у обради ентеријера призренских кућа. Док, стил долази са орјента и то из његовог центра за то време градитељи ентеријера још увијек долазе из истих планинских подручја око Дебра и под утицајем искуства стеченог на разним јавним зградама Османског царства граде и репродукују своје знање а посебно декоративне елементе, у ентеријерима призренских кућа и црквених храмова.¹⁹

¹⁹ Светиева, Анета. *Резбарени тавани, долати и врати во Македонија*, Скопје 1992, стр. 85.

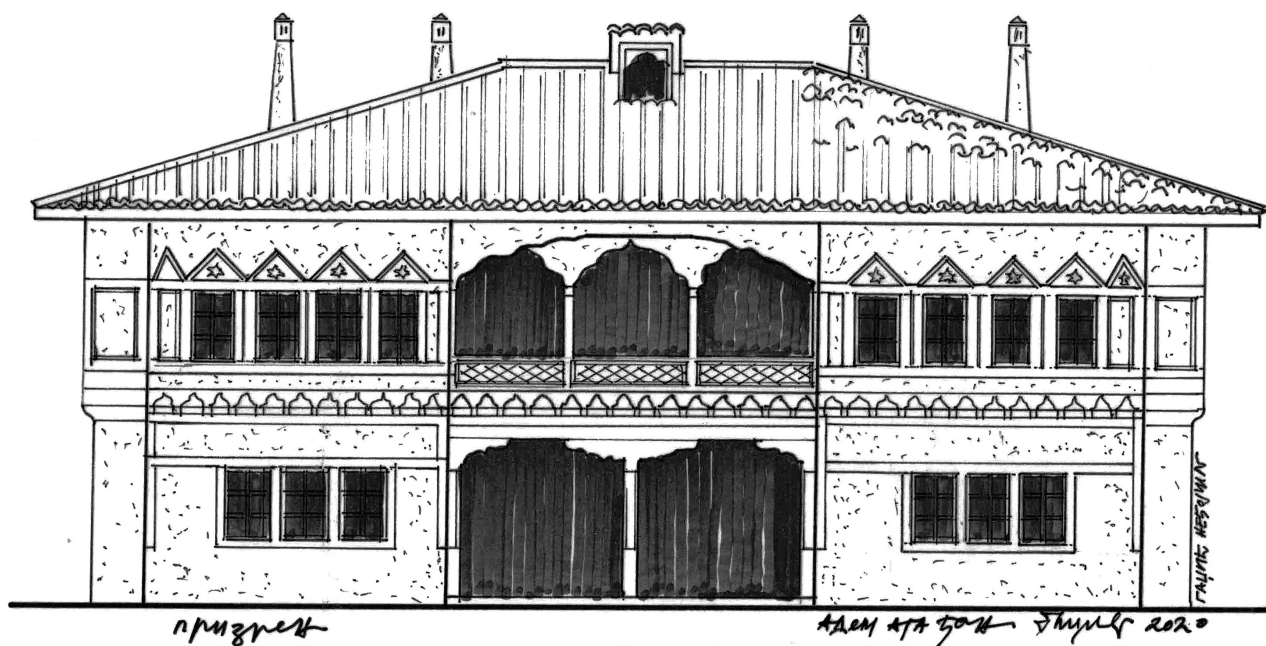
Ови елементи су посебно истакнути на богато украшеним дрвеним резбареним таваницама у дневним собама резиденцијалних профаних објеката.

АРХИТЕКТОНСКИ ПРИКАЗ РЕПРЕЗЕНТАТИВНИХ ПРИЗРЕНСКИХ КУЋА ПАЛАТА ШЕХЗАДЕ

Стара кућа у једној од улица „Сарај махале“²⁰ некада је била власништво Мусе Ефендије²¹, али је у народу позната под називом „Шехзаде“, што на турском језику означава принчевску (властелинску) кућу. По причању старих Призренаца, то је била кућа последњих властелина и првих конвертита могуће Ахмета Дукађинзадеа, најмалађег сина Леке Дугађинија који је у једном тренутку управљао Призреном и од кога води порекло ова знаменита породица често називана и Зубербеговићи (Салихпашићи) па отуда и тај назив за идентификацију саме куће наведеним турским

²⁰ Sipeca, Shprese: *Arkitektura folklorike e rejonit te Prizrenit ne shekujt XVIII-XIX*, Prishtine, 2011, стр.14.

²¹ Којић, Бранислав. 1932. *Стара кућа у Пећу, Ђаковици и Призрену*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV- XVI, Скопље, стр. 339-343.

9. Палата Адем аге Ђона, цртеж главне фасаде

називом. Кућа Шехзаде представља равничарски тип слободно постојеће куће, асиметричне је основе и у садашњем стању и има приземље и спрат. Подигнута је с краја XVIII века и спада у једну од најстаријих кућа у Призрену и на Косову и Метохији. Сама кућа има у приземљу дубоку «преткућу»²² (ајат), који се такође јавља и на спрату, али се у том случају зове «чардак». Из «преткуће» се директно улази у «кућу» и у једну велику и малу собу (одају). Основа спрата прати основу приземља и осим чардака, садржи две одаје и између њих једну мању просторију звану „оцаклију“ или (бањица). Оваква програмска садржина стана свој највећи квалитет има у ајату и чардаку, који својом мултифункционалношћу имају важну улогу у становању. Још један податак јако је битан: прастари назив за «кућу» је «мата»²³, што само по себи говори да се ради о матици, мајци – па је отуда идем «домма» од идем „до мате“. У собама под је од набијене земље испод које су «платице» – цеplене дрвене гредице, а таван је украшен богатом дрвеном резбаријом и рад је дебарских мајстора који су углавном радили ентеријере призренских кућа,²⁴ док су конструкцију саме куће радили локални мајстори.²⁵ Спољашњи

зидови приземља су дебљине од 60-80 см, и изграђени су од «ћерпича» (цигли направљених од блата и сламе). Унутрашњи преградни и поједини спратни зидови изграђени су у бондруку («ћерпич-дрво») и називају се «јаламкат». То су зидови сложене грађе: састављени од дрвених греда које носе и укрућују зид и «ћерпича», који даје зиду његову испуну. Куће су у то време већином биле покривене каменим плочама, а касније турском ћерамидом.

Архитектонско-естетска компонента највећа је вредност ове куће и она је исказана на једноставан начин, кроз складно и лепо обликовано фасадно pročеље самог објекта палате Шехзаде. Њен упечатљив израз чине преткућа и чардак са својом декорацијом у дрвету и еркером који доприноси пластичности и одаје утисак ненаметљивости и човекомерности овог репрезентативног објекта. Кућа Шехзаде остварује чврсту везу са наслеђеном архитектуром Призрена, али и све присутнијим оријенталним утицајима престонице Цариграда који она има на развој архитектуре у унутрашњости Турске империје. Архитектура куће Шехзаде била је од великог утицаја на остале куће у Призрену и околини а посебно на летњиковцац у селу Новакe код Призрена који је такође један репрезентативни објекат који се налазио у сеоској средини.²⁶

²² Може да се наиђе и на старији назив – „потчардак“.

²³ Идентичан назив сусрећемо и у Радомирској области (данашња Љума), у источној Албанији.

²⁴ Siqeca, Shprese. Исто, стр. 22.

²⁵ Doli, Flamur: *Arkitektura tradicionale popullore e Kosoves*, Prishtine, 2001.

²⁶ Пешић-Максимовић, Надежда: *Документација о летњиковцу Читлук-сахибије у селу Новакe код Призрена*, Зборник заштите споменика културе, књ.8, Загреб, 1957, стр. 109-130.

10. Кутијасти полигони еркер на фасади као део визуелног идентитета Призрена

11. Призрен, Сарај махала, куће Ротла (лево) Мијић (десно)

ПАЛАТА УРТА ПРОЗВАНА (ШЕХУ)

Једна од боље очуваних Призренских репрезентативних кућа налази се у близини Халвети текије, хамама Мехмед паше и џамије Кукли бег-Сарачана. У близини месту где је она подигнута ова монументална градска палата некада се налазила црква-градског манастира Ваведена Пресвете Богородице у оквиру кога се налазила и стара Болословија. За време турске владавине материјал са порушеног манастира искоришћен је за изградњу џамије, тулбета и Халвети текије али је могуће да су делови Богословије адаптирани и коришћени као куће за становање и коначиште бројне дервишке заједнице која је отуђила наведени простор. Други назив који се сусреће у литератури за палату Урта је кућа Шех Хасана. Он је дуго времена био старешина овог тариката и умро педесетих година XX века. На основу своје архитектуре наведена кућа је много старија од наведеног шеха и има сасвим другачији значај и архитектонски као и наменски. По речима и архитекте и великог заљубљеника у Призрен професора Бранислава Миленковића у питању није обична кућа већ нешто много веће и значајније. Зашто сада инсистирам на називу Урта.., приликом истраживања традиционалне архитектуре Горе сазнао сам да се у близини каменог моста а на

месту где је Халвети текија некад налазила школа за „Урте“, ученике који су „помањи“-мањи од православног попа, то јест ђакона.²⁷ Главна карактеристика архитектуре ове куће је изразита и наглашена монументалност.²⁸ Која се огледа у величини њених димензија, дужина од 25 метара, ширина 14 метара, корисним висинама приземља и спрата од преко 3. метара представља маркантан објекат који у себи носи елементе наше дворске и резиденцијалне профане архитектуре симетричне основе равничарског типа.

Унутрашња диспозиција ове палате чини један целовити стамбени програм а можда и више од тога који је развијен кроз две етаж-приземља и спрата. Из централног монументалног хола коленастим двоструким степеништем из приземља остварује се комуникацијска веза са спратном етажом. У приземљу су смештене собе за дневни боравак од којих је највећа мусафир или гостинска соба коју прати кухиња и остале економске просторије са три собе приземља намењених за

²⁷ Теренска истраживања Шар-планине од 2004-2024, Гора 2012.

²⁸ Којић, Бранислав. *Монументалност у Балканској профаној архитектури*, Годишњак Балканолошког института, Balcanica, VIII, Београд, 1977.

12. Призренска кућа, детаљ ентеријера

дневни боравак. На спрату имамо шест соба, за-
стакљену диванхану и избачен чардак над улаз-
ним тремом. Улаз у кућу је преко наглашеног и
наткривеног трема уникатног архитектонског
израза ретко присутног на овим просторима. У
свим собама или одајама грејање се врши помоћу
оцаклија, које су функционално смештене на та-
кав начин да не ремете функционалност и чисто-
ту стамбеног простора. Ликовност објекту намеће
мушарабијом затворен доклат који се интегрише у
ненаметљиво бело зидно платно у које се усађују
бројни прозори који оваквој фасади дају потребну
дозу монументалности. Наведене карактеристике
додатно појачава изизетно дубока стреха и благо
наглашен профилисани испуст дрвене конструк-
ције спарата и на тај једноставан начин доприно-
си њеној стилској чистоти архитектонског израза.
Кућа Урта-Шеху због своје величине и значаја
третирана је као депаданс хотела Теранда у окви-
ру пројеката његове ревитализације.²⁹

ЗАКЉУЧАК

Призрен је град који је био у више наврата
краљевска и царска престоница и самим тим посе-
довао пожељне и применљиве, архитектонске об-
расце “резиденцијалних стамбених објеката. Ови
обрасци ће наставити да се примењују и да трају
у оквиру призренске куће и у периоду турске оку-
пације у оквиру бројних палата призренских ага
и бегова. То је град који је такође имао и своје Ду-
шановим Законом дефинисане градитеље који
су у град долазили да граде ове палате и њему
најближе Жупе, која је у овом случају Средачка
жупа. Градитељи из те најближе жупе били су
ангажовани на изградњи бројних архитектонских
објеката од храмова па све до профаних објеката.
Ко је прихваћен од стране средњовековних Срп-
ских краљева и царева а касније ће такође бити
прихваћен и од богатих турских призренских
ага и бегова. Овај рад има за циљ да нас подсети
на битне елементе и процесе који су утицали на
генезу и трајање призренске куће на овим про-
сторима. Архитектонско наслеђе и стваралаштво
нашег народа на простору Косова и Метохије је
данас на удару пропаганде која негира наше по-
стојање, трајање и архитектонско стварање.

²⁹ Петровић З и Миленковић Б., *Призрен: град спо-
меник: слика града*, Београд, 2006, стр.167.

13. Призренска кућа, детаљ ентеријера

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Благојевић, Милош: *Град и Жуна-међе градског друштва*, Социјалан структура српских градских насеља од XII- XVIII века, Смедерево-Београд, 1992.

Гацић, Небојша: *Архитектура града Призрена и његове палате*, „Изградња“, 65, бр. 1/2, Београд, 2011.

Вукановић, Татомир: *Село као друштвена заједница код Срба, са нарочитим освртом на Средачку жупу у Аутономној покрајини Косово и Метохија*, Гласник Музеја Косова и Метохије IX, Приштина, Београд, 1965.

Јастребов, Иван: *Стара Србија и Албанија*, Нови Свет, Приштина, 1995.

Siqeca, Shprese: *Arkitektura folklorike e rejonit te Prizrenit ne shekujt XVIII-XIX*, Prishtine, 2011.

Николић, Серафим: *Призрен од средњег века до савременог доба, урбанистичко-архитектонски развој*, Графика ДД, Призрен, 1998.

Петровић З и Миленковић Б: *Призрен:град споменик: слика града*, Београд, 2006.

Пешић-Максимовић, Надежда: *Документација о летњику Читлук-сахибије у селу Новаке код Призрена*, Зборник заштите споменика културе, књ.8, Загреб, 1957.

Којић, Бранислав: *Монументалност у Балканској профаној архитектури*, Годишњак Балканолошког института, Balcanica, VIII, Београд, 1977.

Којић, Бранислав: *Стара кућа у Пећи, Ђаковици и Призрену*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV- XVI, Скопље, 1932.

Светиева, Анета: *Резбарени тавани, долапи и врати во Македонија*, Скопје, 1992, стр. 85.

Ивановић, Милан: *Метохија*, Службени гласник, Београд, 2013.

Костић, Петар: *Поменик манастира Свете Тројице код Призрена*, Споменик СКА XLIX, Београд, 1910.

Костић, Петар: *Листићи из даље и ближе прошлости*, Нови Сад-Призрен, 2017.

Цвијић, Јован: *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Сабрана дела, књ.8, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

Хаскука, Есат: *Хисторијско-географска анализа урбаних функција Призрена*, Ђаковица, 1985.

Nebojša GADZIČ

ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE CITY OF PRIZREN

Summary

Prizren is a city that was repeatedly the royal and imperial capital and therefore possessed desirable and applicable “architectural patterns” of residential buildings. These patterns will continue to be applied and last within the Prizren house and during the period of Turkish occupation within the numerous palaces of the Prizren aghas and beys. It is a city that also had its own builders defined by Dušan’s imperial Codex who came to the city to build these palaces and the closest Župa, which in this case is the Sredačka župa. Builders from that closest župa were engaged in the con-

struction of numerous architectural structures from temples to profane buildings. Which was accepted by the medieval Serbian kings and emperors and later would also be accepted by the wealthy Turkish aghas and beys of Prizren. This work aims to remind us of the important elements and processes that influenced the genesis and duration of the Prizren house in this area. The architectural heritage and creativity of our people in Kosovo and Metohija is today under attack by propaganda that denies our existence and duration and architectural creation.